

М.Ю. Ласінська

ДОСЛІДЖЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК НИЖНЬОГО ПОБУЖЖЯ НАУКОВИМ ЗАГАЛОМ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ ст.

В статті висвітлено роль краєзнавчої роботи у формуванні вітчизняної археологічної науки в першій третині ХХ ст.; аналіз археологічних досліджень в рамках регіональних краєзнавчих та наукових товариств при ВУАН. З'ясовано стан системи охорони археологічних пам'яток. Визначено внесок окремих представників науки в археологічні дослідження краю у першій третині ХХ ст.

К л ю ч о в і с л о в а: історія археологічних досліджень, археологічні центри, археологічні пам'ятки, краєзнавство, Нижнє Побужжя.

Перша третина ХХ ст. характеризується значними історичними та соціальними змінами, які неодмінно відбилися на розвитку вітчизняної археологічної науки та вивченні старожитностей краю. Так, бурхливий науковий процес початку ХХ ст., змінився періодом стагнації в часи Першої світової війни та революційних подій 1917 р., а активний розвиток археологічних досліджень краю, проведення більш-менш систематичних польових робіт, першої наукової експедиції та організації системи охорони пам'яток археології, в свою чергу, було загальмоване ідеологічними змінами, впровадженими радянською владою і початком періоду репресій.

Характерною рисою системи археологічних досліджень даного періоду стала підготовлена національним відродженням другої половини ХІХ ст. поява краєзнавчого напрямку у вивченні пам'яток Нижнього Побужжя. Археологічна наука початку ХХ ст., щодо старожитностей Нижнього Побужжя, виявляється тісно пов'язаною з краєзнавством, створюється низка краєзнавчих музеїв і товариств, тощо.

Збережені літературні джерела та архівні матеріали свідчать про те, що збирання старожит-

ностей, власне, в Миколаєві почалося з перших років його існування. Нового підходу вивчення археологічних пам'яток Миколаївщина набуває з відкриттям Миколаївського міського природно-історичного музею. Серед засновників музею були відомі громадські діячі краю С.І. Гайдученко, Ф.Т. Камінський та ін. [МОКМ, ф. Камінського, спр. 7972—7991, арк. 5, 9]. З перших днів заснування старожитності Нижнього Побужжя посіли чільне місце серед експозицій музею, проте традиційно вони були представлені на той час лише античними матеріалами. Так, з перших місяців існування музею почалося формування його Ольвійської колекції за рахунок дарів городян, яка значно поповнилася у 1920 році. За ініціативою міського комітету з охорони пам'яток старовини і мистецтва була організована експедиція під керівництвом С.О. Семенова-Зусера [НА ІА НАНУ, ф. 2, спр. 120, арк. 25].

За архівними даними, у 20-ті роки ХХ ст. в Ольвійському відділі експонувалися приватні колекції Г.П. Цветаєва, П.М. Ковальова, М.Д. Лагути. Після закриття виставки частина речей була подарована музею [Цветаєв, 1930, с. 87—95; Лагута, 1926, с. 14; НА ІА НАНУ, ВУАК / Миколаївський музей, ф. 6 «1926», спр. № 116/47, арк. 3]. Подальше поповнення колекції відбувалося лише за рахунок дослідження поселень Ольвійської хори: Стара Богданівка II, Чортувате II, Козирське городища. Найбільш масовий матеріал у колекції музею з розкопок Ольвії у першій третині ХХ ст., потрапив до музейного зібрання через старання Б.В. Фармаковського і Ф.Т. Камінського — співробітника, а згодом другого директора музею.

Активна дослідницька діяльність Ф.Т. Камінського тривала з початку заснування музею й до його арешту органами НКВС у 1929 році

та відобразилася переважно не у публікаціях, а в низці архівних документів, що зберігаються у фондах МКМ, ДАМО та НА ІА НАНУ. Документи свідчать, що вся його наукова діяльність була цілком спрямована на виявлення, попереднє вивчення, охорону та збереження пам'яток археології та інших старожитностей, якими дуже насичене пониззя Бугу [НА ІА НАНУ, ВУАК/О, ф. 17 «1927», спр. 263, арк. 22—40].

Серед матеріалів з історії Миколаївського природно-історичного музею (нині краєзнавчий музей) є збірка протоколів засідань музейної комісії та низка інших документів. Так у протоколі від 8 липня 1918 року йдеться, що завідуючий музеєм 58 піхотного Празького полку Ф.Т. Камінський звернувся до комісії та запропонував передати його збірку до складу міського музею. У 1921 р. Ф.Т. Камінського відряджено з Москви до Миколаєва з метою проведення наукової роботи. У тому ж місяці він стає завідуючим сектором музейно-екскурсійної роботи Миколаївської політпросвіти [МОКМ, ф. Камінського, б/н., арк. 5; ф. Камінського «1926», спр. 24916].

Ф.Т. Камінський повертається до питання збереження території давньогрецького міста-держави Ольвії, яким займався ще з 1919 року. Приїхавши в Ольвію, вчений побачив вбиті кілочки на території давнього городища, які відмічали ділянки, віддані селянам під садиби. Він довів до Раднаркому України незаконність рішення Парутинського ревкому про передачу землі Ольвійського городища селянам [МОКМ, ф. Камінського, спр. 19269, арк. 1]. У результаті, враховуючи культурну цінність та історичне значення стародавньої Ольвії, Рада Народних Комісарів УРСР з 1921 р. ухвалила Постанову про охорону залишків давньогрецького міста та некрополя. За цією Постановою, на Головне управління у справах музеїв та охорони пам'яток мистецтва старовини і природи при Народному комісаріаті освіти було покладено загальний нагляд за охороною Ольвії. Ф.Т. Камінського у 1921 р. призначили вченим хранителем Ольвії [Охрана памятников истории, 1978, с. 86; Постанова про охорону, 1970, с. 236—237; Про охорону залишків 1970, с. 235—236; Про передачу державного 1960, с. 757; МОКМ, ф. Камінського, спр. 19269, 1 арк.; ф. Камінського, б/н, 30 арк.]. Він організував безпосередньо охорону і догляд за Ольвією, розв'язував усі господарчі питання, проводив роз'яснювальну роботу з місцевими селянами, керував проведенням екскурсій, що пароплавами відправлялись з Миколаєва до Ольвії. Згідно документів, Ф.Т. Камінського у травні 1923 р. призначили завідуючим Миколаївського історико-археологічного музею [МОКМ, ф. Камінського, спр. 24561, 1 арк.; ф. Камінського, спр. 24562, 1 арк.].

Згідно рукопису, що зберігається у фонді Ф.Т. Камінського в архіві Миколаївського краєзнавчого музею, у 1920 році з ініціативи

музею, відділення Губполітпросвіти провело розкопки в Ольвії, було знайдено біля 1700 різноманітних предметів: монети, глиняний посуд, прикраси, знаряддя праці [МОКМ, ф. Камінського, б/н, арк. 17]. У 1922 р. Нарком освіти УСРР піднімає питання про відновлення розкопок в Ольвії, експедиція мала складатися з українських і російських вчених, очолити її запросили Б.В. Фармаковського, який був керівником Ольвійської експедиції в 1901—1915 рр. Але через голод, який охопив Південь України, роботи були поновлені лише в 1924 році. На засіданні Археологічного комітету ВУАН від 17 липня 1924 року було ухвалено рішення відновити розкопки Ольвії. До складу експедиції 1924 р. крім представників Російської академії історії матеріальної культури — Б.В. Фармаковського, Б.Л. Богаєвського, М.М. Токарського входили й українські вчені — директор Одеського археологічного музею С.С. Дложевський, співробітник того ж музею М.Ф. Болтенко та від Миколаївського музею — Ф.Т. Камінський [НА ІА НАНУ, ф. 6 «1926», спр. 116/47, арк. 2.].

Згідно документів, що зберігаються в РА ПМК РАН [РА ПМК РАН, ф. 2 «1924», спр. 100, арк. 12—21], план робіт експедицій 1924 р. був обумовлений результатами робіт у 1901—1915 рр. та матеріальними ресурсами, які були у розпорядженні експедиції. У 1925 р. на розкопки Ольвії було відпущено невеликі кошти, тому обмежилися лише розвідками поблизу колишньої Сигнальної станції. 19 серпня 1925 р. Ф.Т. Камінський сповіщав ВУАК: «У цьому році персонально мною було порушено перед Морським відомством питання про передачу будівлі станції та її садиби до Ольвії, станцію передано, на цій площі вперше буде проведено дослідження» [НА ІА НАНУ, ф. 6 «1926», спр. 116/47, арк. 2.].

Дуже цікавим в Ольвії був польовий сезон 1926 р. Роботи розпочалися 18 липня, крім науковців з Ленінграду до складу експедиції входили: представник Українського археологічного комітету М.О. Макаренко, директор Одеського археологічного музею С.С. Дложевський, Ф.Т. Камінський та Л.С. Кузнецов від Миколаївського музею, група студентів.

Характерним науковим досягненням у вивченні старожитностей Нижнього Побужжя у 1926 році стало те, що до вивчення матеріалів розкопок, керівник Ольвійської експедиції Б.В. Фармаковський, залучав не лише археологів, а й фахівців із суміжних галузей знань [Фармаковский, 1926б, с. 310—311].

Експедиція 1926 року була найбільшою і, як виявилось, останньою експедицією Б.В. Фармаковського [Фармаковская, 1988, с. 198]. Проте значну частину матеріалів своїх досліджень Ольвії він встиг опублікувати [Фармаковский, 1926а, с. 171—192; 1926б, с. 309—314; 1929]. Крім того вчений почав підготовку видання повного «Корпусу Ольвійських старожитностей», сформував наукову дослідницьку школу ольвіознавців у

Ленінградському університеті [Славин, 1960, с. 51].

Крім участі у роботі Ольвійської експедиції Ф.Т. Камінський та науковий співробітник музею Л.С. Кузнецов проводили й самостійні археологічні дослідження на території міста Миколаєва та всієї області.

Навколо Миколаївського історико-археологічного музею почало гуртуватися невелике товариство, яке отримало назву «Друзі музею» [МОКМ, ф. Камінського, б/н, арк. 30—31]. Товариство «друзів музею» планувало видання брошури з краєзнавства, до друку готувався путівник по Миколаївському історико-археологічному музею. Але в Україні вже почалися сталінські репресії. Ф.Т. Камінський був звинувачений у антирадянській діяльності та засуджений по справі «Спілки визволення України». Офіційного оформлення Товариства «Друзі музею», яке він планував [МОКМ, ф. Камінського, спр. 18190—18200, арк. 34], здійснити так і не вдалося.

На сьогодні можна із впевненістю сказати, що одним із найбільш значимих відкриттів Ф.Т. Камінського, як археолога, є початок дослідження укріпленого поселення доби пізньої бронзи «Дикий Сад» у Миколаєві [Горбенко, 2009, с. 10—11], яке в сучасній вітчизняній археології назване однією з найвидатніших пам'яток Нижнього Побужжя. Фрагментарні дослідження території поселення проводились Ф.Т. Камінським та його однодумцями із гуртка «Друзі музею» у 1928 та 1929 роках [МОКМ, ф. Камінського, б/н, 30 арк.; ф. Камінського, б/н, 31 арк.]. Вони обмежувались, переважно, збором підйомного матеріалу зі схилів південної частини пам'ятки.

Енергійна робота по вивченню археологічних пам'яток Нижнього Побужжя тривала у першій третині ХХ ст. й у Херсонському міському музеї старожитностей. Засновником Херсонського музею був відомий український громадський діяч, археолог і краєзнавець Віктор Іванович Гошкевич (1860—1928), що очолював музей протягом 35 років з дня його заснування (1890—1925).

Херсонський музей виник у 1890 р. у вигляді спеціально виготовленого сховища, де зберігалися речі різноманітних епох, зібрані В.І. Гошкевичем. В офіційних документах вміст сховища отримав назву «Археологічний музей при Херсонському губернському статистичному комітеті». Як писав В.І. Гошкевич, ця назва виявилася корисною для справи, надавала поважності і сталості. Петербурзька археологічна комісія позитивно відреагувала на повідомлення про відкриття археологічного центру в Херсоні, й почала надсилати на зберігання до музею старовинні речі, які знаходили у межах Херсонської губернії.

Херсонський губернатор князь Іван Михайлович Оболенський запропонував передати музей під опіку новоствореної «Губернської вченої архівної комісії» (1898). На початку 1898 р. музей, який розмістився у трьох кімнатах лівого крила

будинку Громадської бібліотеки, вперше відкрився для відвідувачів.

Головою вищезазначеної комісії було обрано предводителя дворянства Херсонської губернії, випускника Новоросійського університету, археолога-аматора Георгія Львовича Скадовського (1847—1919). Ним було проведено низку археологічних досліджень, зокрема у 1900 і 1901 рр. — перші розкопки у північно-західній частині острова Березань. Він дослідив більше 500 поховань епохи архаїки, класики і римського часу на березанському некрополі. Знахідки, зроблені Г.Л. Скадовським, поповнили, окрім Херсонського, чимало інших музейних зібрань країни [Болтенко, 1960, с. 38—46]. Але, на жаль, увесь обсяг здійснених ним робіт так і не став надбанням науки, оскільки повноцінна їх публікація залишилася нездійсненою до наших днів, хоча результати наведених робіт описані сучасниками Г.Л. Скадовського — Е.Р. фон Штерном і М.Ф. Болтенком [Болтенко, 1960, с. 40—43; Штерн, 1901, с. 89].

Про перші наукові дослідження курганів за межами Ольвії на території сучасного Очаківського району Миколаївської області, проведені наприкінці ХІХ ст. Г.Л. Скадовським, свідчать лише окремі речі, що зберігаються у фондах Херсонського музею. Не дивлячись на певну роботу, за 10 років Архівна комісія так і не змогла виконати покладених на неї функцій, а у січні 1911 р. було офіційно засвідчене припинення її діяльності.

Для музею старожитностей це були роки невпинного поповнення наукової колекції. З 1912 р. почалася планомірна передача старожитностей Ольвії, знайдених розкопками Б.В. Фармаковського [Фармаковская, 1988, с. 56]. У 1913 році поважне місце у музеї зайняла колекція сім'ї історика України Миколи Аркаса, яка була передана по його смерті. Це — археологічні матеріали (серед них античні вази), нумізматична колекція з 1000 одиниць, документи і книги. Пізніше, у 1917 році сюди ж була передана і колекція зброї, творів мистецтва і ще одна частина археологічної колекції.

До творчого надбання В.І. Гошкевича під час роботи у Херсонському музеї, належать сім випусків започаткованого ним Літопису музею (1910—1916), видання нумізматичного каталогу (1910) та багато інших праць, важливих для вивчення археологічних пам'яток Нижнього Побужжя. Основну частину зібрання Херсонського музею старожитностей складала знахідки самого вченого, які він публікував у спеціальних виданнях того часу, великій кількості наукових і науково-популярних статей, а також у 25 власних наукових працях, не враховуючи тих матеріалів, що були надруковані вже після смерті видатного дослідника [Былкова, 1990, с. 67—69].

Щодо старожитностей Нижнього Побужжя, то необхідно відзначити наступні роботи В.І. Гошкевича: «Скарби та старожитності Херсонської губернії» [Гошкевич, 1903], «Монети та медалі»

[Гошкевич, 1910], «Стародавні городища по берегах низового Дніпра» [Гошкевич, 1913], «Стародавнє кладовище та городище в Миколаєві» [Гошкевич, 1914], «Поховання, датовані Джучидськими монетами із розкопок І.О. Стемпковського» [Гошкевич, 1930] та інші.

У 1896 році В.І. Гошкевича було обрано дійсним членом Одеського товариства історії і старожитностей, у діяльності якого він приймав безпосередню й активну участь: систематично публікував результати своїх археологічних досліджень, що сприяло введенню до наукового обігу величезного і надзвичайно цінного археологічного матеріалу [Гошкевич, 1896; 1915; 1916].

У кінці ХІХ — на початку ХХ ст. вченим було обстежено значну кількість пам'яток античності, розташованих на північному узбережжі Чорного моря та на узбережжях місцевих лиманів. У результаті цих розвідок було відкрито декілька поселень і городищ: Морське, Рибаківка, Вікторівка, Матієсове, а також курганів, зафіксованих біля сс. Красне, Адамівка, Малахове, Ганнівка. Окрім того, ним були описані знайдені тут раніше скарби.

Значення наукового спадку В.І. Гошкевича у вітчизняній археологічній науці першої третини ХХ ст., котра вивчала старожитності Нижнього Побужжя, неможливо переоцінити. Дослідник був типовим представником тієї категорії дореволюційної наукової інтелігенції, що і в умовах більшовицького режиму прагнула продовжити служіння науці та культурі, вбачаючи у цій справі свій громадський обов'язок.

З 1923 року керівником Херсонського музею стає відомий український археолог Ірина Василівна Фабриціус (1882 — 1966). З 1913 р. вона працювала помічником В.І. Гошкевича, брала активну участь у археологічній роботі та публікувала результати досліджень.

З 1925 року в музеї починає працювати науковий співробітник Аркадій Вікторович Добровольський (археолог «доісторичної доби»), з 1926 року — Г.П. Крисін (археолог-античник), які у першій третині ХХ ст. активно займаються археологічними дослідженнями Нижнього Побужжя. Так, А.В. Добровольським було відкрито низку поселень на території сучасного Березнегуватського району Миколаївської області, зокрема, вперше, на Інгульці виявлені пам'ятки черняхівської культури [Добровольський, 1925а, с. 77—79; 1925б, с. 79—81], а в подальшому дослідники на р. Інгульці біля с. Олександрівка розкопали городище, яке вони віднесли до черняхівської культури [Добровольський, 1950, с. 167—175]. Дослідження вчених не лише були опубліковані, але й збереглися у вигляді архівних документів, що надають свідчення про їх плідну археологічну роботу на теренах Нижнього Побужжя [РА ПМК РАН, ф. 1 «1911», спр. 314, арк. 15—31; ф. 1 «1912», спр. 3, арк. 9—12; ф. 1 «1912», спр. 379, арк. 12—28; ф. 1 «1913», спр. 3, арк. 13—19; ф. 1 «1913», спр. 404, арк. 21—36; ф. 1 «1914», спр. 3,

арк. 20—24; ф. 1 «1915», спр. 3, арк. 25—29]. На жаль, у 1930-х роках колектив музею був підданий політичним утискам, а І.В. Фабриціус і А.В. Добровольський звільнені, що в значній мірі призупинило плідну роботу на ниві дослідження археологічних пам'яток регіону.

Черговий етап в історії вивчення старожитностей Нижнього Побужжя першої третини ХХ ст. нерозривно пов'язаний з ім'ям історика і філолога Сергія Степановича Дложевського (1889—1930). З квітня 1920 року С.С. Дложевський був призначений директором Одеського історико-археологічного музею, що залучило його до активного вивчення старожитностей регіону. С.С. Дложевський вважав, що для повного вивчення стародавніх пам'яток Півдня України і для публікації матеріалів з історії краю необхідна професійна організація зі своїм друкованим органом.

Вченому вдалося об'єднати значні сили археологів, етнографів, істориків, географів, філологів на базі Одеського історико-археологічного музею [Дложевський, 1927, с. 5—9], і в серпні 1923 року була заснована Одеська комісія краєзнавства при Всеукраїнській академії наук. Добре збереглися повні комплекти друкованого органу комісії — її «Вісника» («Вісник Одеської комісії краєзнавства при Всеукраїнській академії наук»), котрий виходив у розрізі окремих секцій. Ці невеликі за обсягом, але ґрунтовні за змістом видання дають змогу у певній мірі відтворити результати кропіткої наукової роботи комісії — загалом та окремих її членів — зокрема. На сторінках «Вісника» містяться розвідки, статті, замітки, реферати, нариси та есе, що вийшли з-під пера метрів вітчизняної історичної науки, таких, як Н.Д. Полонська-Василенко, М.Ф. Болтенко, Є.О. Загорівський, О.О. Рябінін-Склярєвський [Жирнова, 1999, с. 3].

Вивчення пам'яток археології, розташованих на території Нижнього Побужжя займало не останнє місце в матеріалах, опублікованих на сторінках «Вісника». Тут ми можемо ознайомитись зі спробами членів комісії описати та зробити науковий аналіз археологічних знахідок, що належали до первісної доби та ранньозалізного віку. Так, деякі відомості з цього приводу відбиті у статтях: А.В. Добровольського [Добровольський, 1925а, с. 77—79]; М. Бабака, Ю. Ризакова, П.З. Рябкова [Бабака, 1925, с. 111—114]; П.В. Харламповича [Харлампович, 1930, с. 65—85]. Дані роботи представляють собою праці класичного описового характеру, які взагалі притаманні для археологічної науки того часу і не мають глибокого аналізу та узагальнення знайденого матеріалу.

Звичайно, що найбільший масив інформації щодо археологічних знахідок, зроблених на території Нижнього Побужжя, міститься у статтях, присвячених пам'яткам античності, розташованих у межах даного регіону. До таких відносяться праці: І.В. Кономопуло (Фабриціус) [Кономопуло,

1925, с. 74—77.], М.Ф. Болтенка [Болтенко, 1925а, с. 104—105; 1925б, с. 105—111; 1930, с. 35—39], Г.Д. Штейнванда [Штейнванд, 1930, с. 7—24], Д. Добросердова [Добросердов, 1930, с. 24—25], С.С. Дложевського [Дложевський, 1930, с. 49—57], Г.П. Цветаєва [Цветаев, 1930, с. 87—95]; Г.П. Крисіна [Крисін, 1930, с. 97—103], Е. Оксман [Оксман, 1930, с. 178—179].

Розбираючи фонди Херсонського і Миколаївського археологічних музеїв, С.С. Дложевський знаходить цікаві епіграфічні документи, переклади та наукові коментарі, які публікує у «Віснику» («Графіті з розкопок Ольвії 1927 р.», «Загадковий напис на амфорних клеймах з Ольвії» та інші).

У підсумку хотілося б зазначити, що археологічна наука початку ХХ ст. стрімко пішла вперед у своєму розвитку в дослідженні старожитностей як у країні в цілому, так і на території Нижнього Побужжя. Багато в чому це відбулося завдяки роботі Б.В. Фармаковського, під керівництвом якого вперше велися систематичні планомірні розкопки археологічних пам'яток, зокрема, Ольвійського городища, які дали значні наукові результати. Вагомі здобутки у проведенні польових досліджень на території Нижнього Побужжя, охороні археологічних пам'яток, збереженні та науковому опрацюванні археологічних матеріалів у першій третині ХХ ст. мали: Миколаївський краєзнавчий музей, Херсонський міський музей старожитностей та Одеський історико-археологічний музей. На хвилі національного піднесення, у країні швидко формувався краєзнавчий рух, який був територіально орієнтованим та через нестаточне оформлення науки у вказаний період і недостатньо чітко визначену її спеціалізацію, багато в чому асоціювався з археологічним рухом. Перші краєзнавчі товариства, які займалися дослідженням старожитностей Нижнього Побужжя, у першу чергу, формувалися на базі археологічних та історичних музеїв, як джерел національної самосвідомості. Досягнення представників краєзнавчого руху на теренах досліджень старожитностей Нижнього Побужжя у 1930-х роках, відзначалися методичністю, науковістю, систематичністю та фаховістю, у першу чергу, завдяки освіченості, висококваліфікованій і самовідданій роботі ідеологів краєзнавства на Півдні України — Ф.Т. Камінського, В.І. Гошкевича і С.С. Дложевського. Непрості соціально-політичні умови, які склались у першій третині ХХ ст. в Україні, перешкождали нормальному, безупинному розвитку вітчизняної археологічної науки, яка на хвилі краєзнавчих здобутків швидко набирала обертів. Врешті-решт, крапку у протистоянні наука-політика, в соціальному плані — поставили масові репресії 30-х рр. ХХ ст., у науковому — перехід до «теорії стадіальності» та відкидання досягнень дореволюційної науки, як буржуазних та «ненаукових». Це призвело до

переривання спадковості у науці, повній її політизації, докорінного перелому її методології та, як наслідок, після періоду стагнації, або «завмирання» — руху в зовсім іншому напрямку.

Бабак М. Відгуки з нашого краю / М. Бабак, Ю. Ризаков, П. Рябков // Вісник Одеської комісії краєзнавства при Всеукраїнській Академії наук. — Одеса, 1925. — Ч. 2—3. — С. 111—114.

Болтенко М. Corpus Vasorum Antiquorum (Librairie ansicenne E. Champion, Paris, Quai Malaquais, 5) / Михайл Болтенко // Вісник Одеської комісії краєзнавства при Всеукраїнській Академії наук. — Одеса, 1925а. — Ч. 2—3. — С. 104—105.

Болтенко М. До сучасної екскурсійної літератури про Ольвію / Михайло Болтенко // Вісник Одеської комісії краєзнавства при Всеукраїнській Академії наук. — Одеса, 1925б. — Ч. 2—3. — С. 105—111.

Болтенко М. До питання про час виникнення та назву давнішої оселі над Бористеном: (З Березансько-Ольвійських студій) / Михайло Болтенко // Вісник Одеської комісії краєзнавства при Всеукраїнській Академії наук. — Одеса, 1930. — Ч. 4—5. — С. 35—39.

Болтенко М.Ф. Исторические судьбы острова Березани / Михайл Федорович Болтенко // Записки Одесского археологического общества — Одесса, 1960. — Т. 1 (34). — С. 38—46.

Былькова В.П. Археологическая деятельность В.И. Гошкевича / В.П. Былькова // Проблемы археологии Северного Причерноморья: К 100-летию основания Херсон. музея древности: Тез. докл. юбил. конф. — Херсон, 1990. — Ч. 3. — С. 67—69.

Вісник Одеської комісії краєзнавства при Всеукраїнській Академії наук, 1924—1930: Систематичний розпис змісту / упоряд. Л.О. Жирнова. — Одеса, 1999. — 40 с.

Горбенко К.В. Степная Троя Николаевщины: Очерк / К.В. Горбенко, Ю.С. Гребенников, А.И. Смирнов. — Николаев, 2009. — 30 с.

Гошкевич В.И. Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении / Сост. В.И. Гошкевич. — Херсон, 1896. — 582 с.

Гошкевич В.И. Клады и древности Херсонской губернии / В.И. Гошкевич: Кн.1. — Херсон, 1903. — [4], IV, 176, II с., ил.

Гошкевич В.И. Монеты и медали: Летопись музея. Вып.1 / Херсон. гор. Музей / В.И. Гошкевич. — Херсон, 1910. — 128 с.

Гошкевич В.И. Древние городища по берегам низового Днепра: Летопись музея. Вып. 3 / В.И. Гошкевич. — Херсон, 1913. — 31 с.: ил. — (Оттиск ИАК; Вып. 47).

Гошкевич В.И. Древнее кладбище и городище в Николаеве // Летопись музея за 1912 год. Вып. 4 / Сост. В.И. Гошкевич. — Херсон, 1914. — [4], VI, 71 с.

Гошкевич В.И. Где был древний Одесс? / В.И. Гошкевич // ЗООИД. — Одесса, 1915. — Т. 32. — С. 445—450.

Гошкевич В.И. Где был древний Одесс?: Летопись музея. Вып. 7 / В.И. Гошкевич. — Херсон, 1916. — II, 6 с.: ил., карт., план. — (Оттиск ЗООИД; Вып. 32).

Гошкевич В.И. Погребения, датированные Джучидскими монетами из раскопок И.Я. Стемковского / В.И. Гошкевич // Вісник Одеської комісії

- краєзнавства при Всеукраїнській Академії наук. — Одеса, 1930. — Ч. 4—5. — С. 104—111.
- Дложевський С.С. Одеський державний історично-археологічний музей / С.С. Дложевський. — К., 1927. — 36 с.
- Дложевський С. Епіграфічні дрібниці: (З нових матеріалів Північного побережжя Чорного моря) / С. Дложевський // Вісник Одеської комісії краєзнавства при Всеукраїнській Академії наук. — Одеса, 1930. — Ч. 4—5. — С. 49—57.
- Добровольський А. Древние земледельческие поселения по берегам Ингульца / А. Добровольський // Вісник Одеської комісії краєзнавства при Всеукраїнській Академії наук. — Одеса, 1925а. — Ч. 2—3. — С. 77—79.
- Добровольський А. Погребения под плитами близ Большой Сейдеминухи (Снигиревского района Херсонского округа) / А. Добровольський // Вісник Одеської комісії краєзнавства при Всеукраїнській Академії наук. — Одеса, 1925б. — Ч. 2—3. — С. 79—81.
- Добровольський А.В. Землеробське поселення перших століть нашої ери на р. Ингульці / А.В. Добровольський // Археологія. — 1950. — Т. 3. — С. 167—176.
- Добросердов Д. Додаток: Висновки щодо кизикського гекта Одеського Історико-Археологічного Музею / Д. Добросердов // Вісник Одеської комісії краєзнавства при Всеукраїнській Академії наук. — Одеса, 1930. — Ч. 4—5. — С. 24—25.
- Кономопуло І. (Фабріціус І.). Ретельні розкопки, зроблені Херсонським історико-археологічним музеєм 26, 27 та 28 вересня 1924 року на Городищі близ Верхньо-Адзигольського маяку / І. Кономопуло // Вісник Одеської комісії краєзнавства при Всеукраїнській Академії наук. — Одеса, 1925. — Ч. 2—3. — С. 74—77.
- Крисін Г. Дитячі поховання на о. Березані / Г. Крисін // Вісник Одеської комісії краєзнавства при Всеукраїнській Академії наук. — Одеса, 1930. — Ч. 4—5. — С. 97—103.
- Крисін Г.П. Алябастрова ваза з острова Березані / Г.П. Крисін // Літопис музею 1927—1928 рр. Державний Херсонський історико-археологічний музей. — Херсон, 1929. — Вип. 9. — С. 21—27.
- Крыжицкий С.Д. Ольвия: Историографическое исследование архитектурно-строительных комплексов / С.Д. Крыжицкий. — К., 1985. — 191 с.
- Лагута М.Д. Історичні місця, пам'ятки старовини і мистецтва на Миколаївщині / М.Д. Лагута // Николаевщина. Краеведческий сборник. — Николаев, 1926. — С. 14.
- Миколаївський обласний краєзнавчий музей (далі — МОКМ), спр. 18160 «Протоколи засідань музейної комісії (1913—1919)».
- МОКМ, ф. Камінського, б/н., арк. 5. — Удостоверение от 2 февраля 1922, об археологической деятельности Ф.Т. Каминского.
- МОКМ, ф. Камінського, спр. 18190—18200. — Листи Б.В. Фармаковского до Ф.Т. Камінського.
- МОКМ, ф. Камінського, спр. 7972—7991. — Листи Ф.Т. Камінського до Б.В. Страдомського.
- МОКМ, ф. Камінського, спр. 7993, 1 арк. — Лист до Верховної Ради СРСР від Ф.Т. Камінського, 1957 р.
- МОКМ, ф. Камінського, б/н. — Короткий звіт про організацію Миколаївського історико-археологічного музею. Рукопис.
- МОКМ, ф. Камінського, спр. 19269, 1 арк. — Довідка про діяльність Ф.Т. Камінського як вченого охоронця Ольвії.
- МОКМ, ф. Камінського, спр. 24561, 1 арк. — Аркуш з обліку кадрів від 7 червня 1957 р.
- МОКМ, ф. Камінського, спр. 24562, 1 арк. — Анкета з обліку кадрів, 17 квітня 1928 р.
- МОКМ, ф. Камінського, б/н, 30 арк. — Справа Миколаївського історико-археологічного музею. Дослідження, розшук та охорона пам'яток, 1926—1927 рік.
- МОКМ, ф. Камінського, б/н., 31 арк. — Протоколи засідань ради друзів Миколаївського історико-археологічного музею, 1928—1929 рр.
- МОКМ, ф. Камінського, б/н, 3 арк. — Протоколи засідань ради друзів Миколаївського історико-археологічного музею, протокол № 8 від 12.05.1929 р.
- МОКМ, ф. Камінського «1926», спр. 24916. — Камінський Ф.Т. Дослідницькі екскурсії по Миколаївщині. Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України (далі — НА ІА НАНУ), ф. 2, спр. 120, арк. 3—35. — Семенов-Зусер С.О. Опис гробниць. Ольвійський некрополь (розкопки в 1920 р.). НА ІА НАНУ, ВУАК / Миколаївський музей, ф. 6 «1926», спр. 116/47, 3 арк. — Камінський Ф.Т. Звіт про діяльність музею 1924—1925 р.
- НА ІА НАНУ, ВУАК / О, ф. 17 «1925», спр. 67, арк. 23—35. — Шугаєвський В.О. Охорона території Ольвії.
- НА ІА НАНУ, ВУАК / О, ф. 17 «1927», спр. 263, арк. 22—40. — Дложевський С.С., Мещанінов І.І., Камінський Т.Т. Попередня інформація про археологічні розкопки в Ольвії р. 1927.
- Оксман Е. Невиданий лист І.П. Бларамберга про Ольвію / Е. Оксман // Вісник Одеської комісії краєзнавства при Всеукраїнській Академії наук. — Одеса, 1930. — Ч. 4—5. — С. 178—179.
- Охрана пам'яток історії та культури в Росії. XVIII — начало XX вв. — М., 1978. — 356 с.
- Постанова Про охорону стародавньої Грецької колонії «Ольвії»: Постанова РНК УРСР від 31.05.1924 р. // Законодавство про пам'ятники історії та культури : Збірник нормативних актів / Під ред. О.Н. Якименка. — К., 1970. — С. 236—237.
- Про охорону залишків старогрецького міста Ольвії: Постанова РНК України від 13 вересня 1921 року // Законодавство про пам'ятники історії та культури: Збірник нормативних актів / Під ред. О.Н. Якименка. — К., 1970. — С. 235—236.
- Про передачу державного історико-археологічного заповідника «Ольвія» до Академії наук УРСР. Від 29 липня 1938 р. // Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення комуністичної партії і радянського уряду 1917—1959 р.: [В 2-х т.]. — Т.1. : (1917—червень 1941 рр.). — К., 1960. — С. 757.
- Рукописний архів Інституту історії матеріальної культури РАН (далі — РА ІМК РАН), ф. 2 «1924», спр. 100, арк. 12—21. — Камінський Ф.Т. Лист Б.В. Фармаковському від 10 липня 1924 р.
- РА ІМК РАН, ф. 1 «1911», спр. 3, арк. 3—8. — Крисін Г.П. Свідоцтво на попередні розкопки в Ольвії.
- РА ІМК РАН, ф. 1 «1911», спр. 314, арк. 15—31. — Крисін Г.П. Щоденник некрополя.
- РА ІМК РАН, ф. 1 «1912», спр. 3, арк. 9—12. — Крисін Г.П. Свідоцтво на попередні розкопки в Ольвії.
- РА ІМК РАН, ф. 1 «1912», спр. 379, арк. 12—28. — Крисін Г.П. Ольвія. Некрополь.
- РА ІМК РАН, ф. 1 «1913», спр. 3, арк. 13—19. — Крисін Г.П. Свідоцтво на попередні розкопки в Ольвії.
- РА ІМК РАН, ф. 1 «1913», спр. 404, арк. 21—36. — Крисін Г.П. Щоденник розкопок, проведених на некрополі Ольвії.

- РА ИМК РАН, ф. 1 «1914», спр. 3, арк. 20—24. — Крисін Г.П. Свідोцтво на попередні розкопки в Ольвії.
- РА ИМК РАН, ф. 1 «1915», спр. 3, арк. 25—29. — Крисін Г.П. Свідоцтво на попередні розкопки в Ольвії.
- Фабрициус И.В. Археологическая карта Причерноморья Украинской ССР / И.В. Фабрициус. — К., 1951. — Вып. 1. — 131 с.
- Славин Л.М. Основные этапы изучения Ольвии / Л.М. Славин // Записки Одесского археологического общества. — Одесса, 1960. — Т. 1 (34). — С. 47—60.
- Фармаковская Т.И. Борис Владимирович Фармаковский / Т.И. Фармаковская. — К., 1988. — 215 с.
- Фармаковский Б.В. Отчет о раскопках в Ольвии в 1925 г. / Б.В. Фармаковский // Сообщения Российской Академии истории материальной культуры. — Л., 1926а. — Т. 1. — С. 171—192.
- Фармаковский Б.В. Ольвийская экспедиция (1926) / Б.В. Фармаковский // Сообщения Российской Академии истории материальной культуры. — Л., 1926б. — Т. 1. — С. 309—314.
- Фармаковский Б.В. Розкопування Ольвії р. 1926. Звіт (з двома планами й 60 фотознімками) / Б.В. Фармаковський. — Одеса, 1929. — 74 с., іл., [2] вкл. арк. з мап.
- Харлампович П.В. Матеріяли з археології та історії Первомайщини / П.В. Харлампович // Вісник Одеської комісії краєзнавства при Всеукраїнській Академії наук. — Одеса, 1930. — Ч. 4—5. — С. 65—85.
- Цветаев Г. Геліністичне поховання: З розкопів некрополя Ольвії року 1928) / Г. Цветаев // Вісник Одеської комісії краєзнавства при Всеукраїнській Академії наук. — Одеса, 1930. — Ч. 4—5. — С. 87—95.
- Штейнванд Г.Д. Кизикський гект Одеського Історико-Археологічного Музею в зв'язку з електроновим карбуванням м. Кизика взагалі / Г.Д. Штейнванд // Вісник Одеської комісії краєзнавства при Всеукраїнській Академії наук. — Одеса, 1930. — Ч. 4—5. — С. 7—24
- Штерн Э.Р. О новейших раскопках в г. Аккермане и на острове Березани / Э.Р. фон Штерн // ЗОО-ИД. — Одесса, 1901. — Т. 23. — С. 88—91.

М.Ю. Ласинская

ИССЛЕДОВАНИЕ
АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ
НИЖНЕГО ПОБУЖЬЯ УЧЕНЫМ
СООБЩЕСТВОМ ЮЖНОЙ УКРАИНЫ
В ПЕРВОЙ ТРЕТИ ХХ ст.

В статье освещается роль краеведческой работы в формировании отечественной археологической науки в первой трети ХХ ст.; анализ археологических исследований в рамках региональных краеведческих и научных обществ при ВУАН (Одесского, Николаевского и Херсонского), а так же системы краеведческих музеев (Николаев, Херсон, Одесса) и созданных при них обществ любителей старины. Определено состояние системы охраны археологических памятников. Выделено значение вклада отдельных представителей науки в археологическое исследование края в первой трети ХХ ст. Проанализировано их научное наследие.

M. Lasinska

RESEARCHING OF
ARCHAEOLOGICAL SITES IN LOWER
POBUZHYA BY SCIENTIFIC SOCIETY
OF SOUTH UKRAINE IN THE
FIRST THIRD OF THE XX c.

The article highlights the role of local history in the formation of national archaeological science in the first third of the twentieth century. Author analyzes the archaeological research in the framework of regional lore and scientific societies for YUAN (Odessa, Mykolaiv and Kherson); museums (Mykolaiv, Kherson, Odessa) and antiquity societies. Paper defines the system of archaeological sites protection. It clarifies the status of conservation and determines the contribution of individual representatives in archaeological research area in the first third of the twentieth century.